

Проблеми законодавчого врегулювання процесів розвитку Военної організації держави

Андрій Єрмоленко,

майор, ад'юнкт

кафедри морально-психологічного забезпечення
Національної академії оборони України

У статті здійснюється загальний огляд процесу створення та вдосконалення нормативно-правової бази для формування й оптимізації Военної організації України та її складових елементів. Робиться спроба виявити основні недоліки та упущення, що виникали в ході цього процесу, показати їх негативний вплив на формування Военної організації держави.

Утвердження України як незалежної держави пов'язане, передусім, із забезпеченням національної безпеки. Загрози внутрішнього та зовнішнього характеру у цій сфері потребували вироблення й реалізації державної політики в тій її частині, яка забезпечує захищеність суспільства і держави від воєнних загроз. Одним із основних суб'єктів забезпечення національної безпеки є Военна організація держави (ВОД). Відтак, Україна повинна була невідкладно сформувати правове поле, достатнє для створення і розвитку відповідних структур. Важливо пам'ятати, що „фінішу” цей процес об'єктивно мати не повинен. Динамічні зміни в країні та світі змушують постійно вдосконалювати правове поле, приводити його у відповідність до реалій поточного моменту. Особливої уваги у цьому зв'язку заслуговує проблема законодавчого оформлення воєнної політики і Военної організації держави.

Науковому дослідженню цієї проблеми присвячують свої праці чимало вчених. Це, зокрема, В. Котюк, В. Кохно, В. Горбатенко, І. Князев, В. Ліпкан, Л. Поляков, П. Процик, Г. Ситник, В. Смолянук, В. Шамрай [2]. Однак вони аналізують переважно окремі законодавчі акти або ж вузькі „зрізи” означеної проблеми. Автор цієї статті має за мету здійснити загальний огляд процесу створення і вдосконалення нормативно-правової бази формування й оптимізації Военної організації України, її складових елементів, а також виявити основні недоліки та упущення, які виникли в

ході цього процесу, показати їх негативний вплив на формування ВОД.

На початковому етапі формування політики воєнної безпеки було прийнято низку важливих нормативних актів. Так, Постановою Верховної Ради України від 24 серпня 1991 року „Про військові формування на Україні” всі військові формування, що дислокувалися на території республіки, було підпорядковано Верховній Раді України. 11 жовтня того ж року приймається Постанова Верховної Ради України „Про створення Ради оборони України”, а 6 грудня – Закон України „Про оборону України”. Окремі закони (листопад – грудень 1991 року) спрямовувалися на визначення режиму кордонів України, порядок їх охорони й перетину. В 1991 – 1993 роках відповідними законами було оформлено діяльність силових структур держави: Служби безпеки України (20 вересня 1991 року), Національної гвардії України (4 листопада 1991 року), Прикордонних військ України (4 листопада 1991 року), Збройних Сил України (6 грудня 1991 року), Внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України (26 березня 1992 року) та Цивільної оборони України (3 лютого 1993 року) [1].

Особливу роль у системі правових основ відіграє Воєнна доктрина України, схвалена 1993 року Постановою Верховної Ради України. Вона мала оборонний характер та визначала головні напрями зовнішньої і внутрішньої політики держави у сфері воєнної безпеки. Згідно з цим державним актом, Україна набула позаблокового статусу і задекларувала намір стати без’ядерною державою [1, с. 46 – 51].

Отже, до 1993 року в основному було закладено правові основи воєнної політики України і започатковано розбудову ВОД. На жаль, вже тоді не обійшлося без серйозних упущень, які негативно вплинули як на систему забезпечення національної безпеки у воєнній сфері в цілому, так і на будівництво воєнної організації зокрема.

На той час не було прийнято Конституції України, а отже й не визначено головних національних цінностей, інтересів держави та загроз щодо їх реалізації. Не було ухвалено й Концепції національної безпеки, яка мала б визначати політику у сфері забезпечення національної безпеки. Натомість було прийнято Воєнну доктрину, яка, за логікою, мала б стати складовою частиною Концепції [1, с. 46].

Воєнна доктрина визначала три групи проблем забезпечення національної безпеки: воєнно-політичні (предмет зовнішньої політики), воєнно-технічні (предмет воєнної стратегії) та воєнно-економічні (предмет економічної безпеки). Як справедливо зазначає Г. Костенко, поєднання навіть двох положень призводить до того, що реалізувати таку доктрину на практиці неможливо [3, с. 86].

Не було визначено взаємну підпорядкованість нормативно-правових актів у сфері національної безпеки, а отже, й пріоритетність при їх виробленні [4, с. 117 – 135].

Жодним нормативним актом не узаконювалась така комплексна, інтегративна силова структура, як Воєнна організація держави. Це призвело до безсистемності у формуванні її компонентів та регламентації їх функціонування і взаємодії.

Звичайно, такий стан речей не задовольняв ні владні структури, ні суспільство в цілому – принаймні, його найактивніших представників. Тому наступним кроком у формуванні воєнної політики України в період з 1996 по 2000 рік було прийняття пакету документів, які мали заповнити прогалини в законодавчій сфері та внести корективи, викликані зміною воєнно-політичної ситуації в регіоні.

Так, 28 червня 1996 року Верховна Рада прийняла Конституцію України, яка затвердила статус нашої держави як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової. Основний Закон містив положення, які регламентували реалізацію політики захисту національних інтересів у воєнній сфері:

³⁵₁₇ захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу;

³⁵₁₇ оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України;

³⁵₁₇ забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом;

³⁵₁₇ зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства та загально визнаними принципами і нормами міжнародного права [1, с. 18].

16 січня 1997 року Постановою Верховної Ради України було схвалено Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. В цьому документі вперше було чітко визначено національні інтереси України, загрози її національній безпеці та основні напрями державної політики національної безпеки.

Концепцією, вперше в історії України, було законодавчо оформлено систему забезпечення національної безпеки. Важливо, що в ній визначалися суб'єкти системи забезпечення національної безпеки та їх повноваження. Це, зокрема, ВООД, яка включала: Збройні Сили України, Службу безпеки України, Національну гвардію України, внутрішні війська, органи і підрозділи Міністерства внутрішніх справ України, Прикордонні війська України, військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, інші військові формування,

створені відповідно до Конституції країни. ВООД, за своїм функціональним призначенням, забезпечує оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканості її кордонів; протидіє зовнішнім і внутрішнім загрозам воєнного характеру; бореться з організованою злочинністю; забезпечує захист населення у випадку катастроф, стихійних лих, небезпечних соціальних конфліктів, епідемій тощо [1, с. 51 – 57].

В наступні роки процес удосконалення законодавчої бази забезпечення обороноздатності країни продовжувався. Так, 2000 року було внесено зміни до Концепції (основ державної політики) національної безпеки України та оновлено або доповнено значну частину найважливіших оборонних законів. Насамперед, у жовтні того ж року було прийнято в новій редакції Закони України „Про оборону України” та „Про Збройні Сили України”, якими систематизовано підходи до забезпечення обороноздатності держави, уточнено повноваження державних органів у сфері оборони, повніше окреслено завдання ЗС України та регламентовано питання їх життєдіяльності. Закладено сучасні основи будівництва військових формувань з позиції взаємного доповнення їх зусиль та координації дій, приведення їх статусу, складу й структури у відповідність до функціонального призначення в єдиній системі забезпечення воєнної безпеки держави [5, с. 10].

Отже, в період з 1991 по 2000 рік Україна визначила свою зовнішньополітичну концепцію: позаблоковий, без’ядерний, миролюбний курс, участь у системах колективного захисту, незалежність, рівноправність, взаємовигідність у відносинах з усіма країнами, інтегрування в європейську та світову спільноту, відмова від війни як засобу розв’язання міжнародних суперечностей. Відповідно до цих положень формувались політика і система забезпечення національної безпеки країни, реалізація військових аспектів якої безпосередньо покладалась на Воєнну організацію держави.

На початку нового тисячоліття сталися фундаментальні зміни у сфері міжнародної безпеки. Воєнні засоби, створені наприкінці минулого тисячоліття для протидії небезпеці індустріального і постіндустріального характеру, не завжди здатні подолати виклики й загрози принципово нового походження [6, с. 5]. Формування європейської політики безпеки, міжнародне співробітництво України в проведенні миротворчих операцій і партнерські відносини з НАТО обумовили новий погляд нашої держави на формування політики воєнної безпеки, що, у свою чергу, вимагало перегляду законодавчої бази у цій сфері та вироблення нових підходів до реформування ВООД.

Так, 19 червня 2003 року було прийнято Закон України „Про основи національної безпеки України”, який визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів від зовнішніх і

внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності [7]. З огляду на геополітичні зміни та внутрішню обстановку в країні, цей документ чіткіше визначив загрози національним інтересам і національній безпеці, та, відповідно, основні напрями державної політики з питань національної безпеки. До них, зокрема, віднесено: курс України на повноправну участь в загальноєвропейських і регіональних системах колективної безпеки, набуття членства у Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного Договору при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з країнами СНД, іншими державами світу.

На відміну від Концепції, в Законі „Про основи національної безпеки України” було конкретизовано визначення Военної організації держави як сукупності органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів. Хоча документ не містить переліку компонентів ВОД, але, на нашу думку, він значно досконаліший, ніж попередні законодавчі акти.

За результатами аналізу змін у воєнно-політичній обстановці та з огляду на демократичні перетворення в українському суспільстві, 15 липня 2004 року було ухвалено нову редакцію Военної доктрини України [8, с. 5]. Було затверджено оновлені принципи та цільові настанови щодо забезпечення воєнної безпеки України, у тому числі й завдання Збройних Сил та інших військових формувань.

Важливою особливістю нової редакції Военної доктрини є її спрямованість на запобігання воєнним конфліктам. В основу політики воєнної безпеки покладено, насамперед, концепції воєнно-політичного партнерства та стримування можливої агресії. Стратегічною метою зовнішньої політики України, визначеною в документі, є інтеграція до європейських і трансатлантичних структур безпеки.

Для визначення зовнішньополітичних орієнтирів державної політики надзвичайно важливим є положення нової Военної доктрини, згідно з яким Україна, користуючись невід’ємним правом кожної держави на індивідуальну та колективну оборону, в разі збройної агресії не виключає можливості отримання військової допомоги від інших держав.

Очевидно, що нова Военна доктрина повністю відображає рішення воєнно-політичного керівництва України від 23 травня 2002 року про вироблення стратегії приєднання нашої держави до НАТО.

Важливим кроком до утвердження демократичних перетворень у воєнній сфері стало прийняття 28 січня 2004 року Закону України „Про демократичний цивільний контроль над Военною організацією і правоохоронними органами держави” [9]. Цей закон, з метою захисту національних інтересів України, утвердження і зміцнення конституційних засад демократичної правової держави у сфері цивільно-військових

відносин, забезпечення прав і свобод людини та, відповідно до міжнародних зобов'язань, взятих нашою державою, визначає правові засади організації і здійснення демократичного цивільного контролю над ВОО і правоохоронними органами.

Отже, суттєві зміни зовнішньо- та внутрішньополітичного курсу України, обумовлені фундаментальними змінами у сфері міжнародної безпеки, вимагали вдосконалення системи безпеки держави та приведення її законодавчої бази у відповідність до вимог поточного моменту, що, безумовно, внесло корективи і в процес формування ВОО. Нагальна проблема її реформування обумовила відповідні зміни і в її структурі.

Так, у січні 1997 року Указом Президента України було введено в дію Державну програму будівництва та розвитку ЗС України на період до 2005 року. Та суттєві зміни, що відбулися у світі наприкінці 1990-х років, обумовили уточнення цієї програми, і вже в липні 2000 року було затверджено Державну програму реформування та розвитку ЗС України, теж розраховану на період до 2005 року. Було ухвалено й пакет документів щодо їх реалізації.

Згодом, 2004 року, було проведено оборонний огляд, на підставі якого розроблено Стратегічний оборонний бюлетень на період до 2015 року. Він визначає основні напрями і шляхи досягнення майбутнього обрису Збройних Сил України [10].

Удосконалення Воєнної організації України вимагало перегляду її складових частин, а також завдань, які вони виконують. 14 грудня 1999 року Президент України підписав Указ про адміністративну реформу, згідно з яким Національна гвардія України ліквідовувалась як структура, що вже зіграла свою роль на першому етапі становлення нашої незалежної держави. У зв'язку з цим близько 26 тисяч гвардійців повинні були увійти до військових формувань Збройних Сил і Міністерства внутрішніх справ України.

Необхідність реформування Прикордонних військ пов'язувалась із зміною загроз національній безпеці та інтересам України на державному кордоні, які мали переважно невійськовий характер. Все це вимагало створення Державної прикордонної служби на базі Прикордонних військ. Формування цієї структури розпочалося згідно з прийнятим 3 квітня 2003 року Законом України „Про Державну прикордонну службу України”.

Удосконалення Цивільної оборони відбувалось за рахунок створення Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи на базі Мінчорнобиля України і республіканського штабу Цивільної оборони – відповідно до Указу Президента України від 28 жовтня 1996 року. З метою підвищення рівня захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, створення єдиної державної

**Проблеми законодавчого врегулювання процесів розвитку
Военної організації держави**

Андрій Ермоленко

системи запобігання і реагування як у мирний час, так і в особливий період, 25 липня 2002 року Указом Президента України було затверджено Державну програму перетворення військ Цивільної оборони України на Державну службу цивільного захисту, яка була розрахована на період до 2012 року. А вже 5 березня 2004 року було затверджено нове Положення „Про Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи”.

Отже, згідно з чинним законодавством, на сьогодні в Україні структурно сформовано Военну організацію держави, яка включає Збройні Сили України, Внутрішні війська МВС України, Державну прикордонну службу України, військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій, Службу безпеки України та інші військові формування, утворені відповідно до законодавства України. Сучасні зміни в геополітичному просторі вимагають постійного вдосконалення системи забезпечення безпеки національних інтересів України, що викликає необхідність функціональних та структурних коректив як Военної організації держави в цілому, так і її компонентів.

Та все ж низка невирішених питань, що стосуються створення надійної системи захисту національних інтересів України, не дозволяє вважати цей процес логічно завершеним.

Враховуючи скрутне економічне становище країни, автор пропонує розглянути лише ті питання, вирішення яких не потребує значних додаткових капіталовкладень.

На нашу думку, однією з основних проблем у цій сфері є невизначеність ієрархії нормативно-правових актів. Як вважають фахівці, існує певна послідовність формування нормативно-правового фундаменту національної безпеки (НБ). Вона має такий вигляд: Концепція НБ – Доктрина НБ – Стратегія НБ [11]. Наш випадок: 1993 року було прийнято, а 2004 року уточнено Военну доктрину України, тоді як Концепцію національної безпеки затверджено лише 1997 року (її скасовано Законом „Про основи національної безпеки України” 2003 року).

На час прийняття Военної доктрини ще не було ухвалено Конституції України, законодавчо не визначено ні національних цінностей та інтересів, ні, відповідно, ймовірних загроз у процесі їх реалізації. Як вважає Г. Ситник, „у 1993 році було б логічніше схвалити на законодавчому рівні не Военну доктрину, а основні напрями, цілі та завдання державної політики у воєнній сфері, визначити концептуальні ідеї військової реформи...” [12, с. 232]. Наслідок: нечіткість визначення воєнних загроз національним інтересам України призвела до багатьох прорахунків при формуванні структури та функцій як ВОД, так і її структурних компонентів.

Іншою проблемою оптимізації сфери воєнної безпеки є низька життєздатність нормативно-правових актів. Це обумовлюється тим, що більшість їх приймається із запізненням, а чинні уточнюються несвоєчасно.

Тому багато таких документів не відповідають сучасним реаліям. Прикладом може бути Воєнна доктрина 1993 року, яка проіснувала до липня 2004 року. Вона проголошувала нейтральний, позаблоковий статус держави, тоді як політичне рішення щодо інтеграції України в НАТО було прийнято 2002 року, а законодавчо закріплено в новій редакції Воєнної доктрини лише 2004 року. Іншими словами, нормативний документ, який повинен регламентувати той чи інший процес, з'являється внаслідок цього процесу (наприклад, Державна програма будівництва та розвитку ЗС України 1997 року).

Нечіткість законодавчої бази призводить до таких серйозних проблем у сфері воєнної безпеки, як те, що не створено централізованого управління Воєнною організацією держави. Так, у Законі „Про основи національної безпеки України” 2003 року сказано, що Воєнна організація держави – це сукупність органів державної влади і військових формувань, що вже є нонсенсом. Адже термін „організація” передбачає не тільки сукупність елементів, але й стійкі зв'язки між ними та централізоване управління. В нашому випадку ВОД не має централізованого управління, оскільки Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил є Президент України, який здійснює керівництво у сфері національної безпеки та оборони держави, але не є Верховним Головнокомандувачем Воєнної організації. Водночас керівники інших силових структур входять до складу Кабінету Міністрів – вищого органу в системі виконавчої влади, яким керує Прем'єр-міністр [1, с. 16 – 41]. Інакше кажучи, не можна зрозуміти, хто керує ВОД.

Якщо ж немає єдиного керівництва організацією, то як вона може повноцінно функціонувати? Більше того, ВОД України реально не може розглядатися як єдина структура, а точніше – система, з усіма наслідками, які з цього випливають.

Оскільки головним завданням ВОД є реакція на воєнні загрози національним інтересам України, то для його реалізації необхідна злагоджена діяльність усіх її компонентів, а без єдиного керівництва всією структурою це неможливо. Згідно з чинною законодавчою базою, ця проблема вирішується за рахунок прийняття того чи іншого нормативного документа, який регламентує діяльність силових структур відповідно до конкретної ситуації.

Так, у Воєнній доктрині України 2004 року зазначено, що „в особливий період стратегічне керівництво Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами Президент України здійснює через ставку Верховного Головнокомандувача (у разі її створення), робочим органом якої є Генеральний штаб Збройних Сил України...”. Згідно з цим документом, „головним військовим органом з питань планування оборони держави, управління застосуванням Збройних Сил України, координації та контролю за виконанням завдань

**Проблеми законодавчого врегулювання процесів розвитку
Военної організації держави**

Андрій Ермоленко

у сфері оборони іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами... у межах, визначених законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України є Генеральний штаб Збройних Сил України”.

Законом України „Про оборону” від 5 жовтня 2000 року чітко регламентовано, що у сфері підготовки до оборони країни силові структури ВООД свою діяльність узгоджують з Генеральним штабом ЗС України, під його керівництвом здійснюють планування оборони та беруть участь у створенні єдиної системи управління на особливий період. Що ж стосується особливого періоду, то органи управління, з’єднання, частини та установи інших військових формувань підпорядковуються відповідним органам військового управління ЗС України в порядку, визначеному Генеральним штабом. Аналогічно регламентується й діяльність силових структур ВООД під час протидії іншим загрозам (див. Закон України „Про боротьбу з тероризмом”) [13, с. 180].

Таке вирішення питання не можна вважати оптимальним. Як показує досвід, швидкоплинність процесів виникнення і трансформації загроз дуже висока, і тому якість організації реагування на них вказаним способом дуже низька, оскільки вимагає надмірних затрат часу і ресурсів. Інший варіант – стихійна відповідь, коли один з компонентів самостійно перебере на себе функції щодо нейтралізації цієї загрози, що само по собі не може бути законним і ефективним.

Інший бік проблеми централізації управління ВООД – нечітко визначення і розмежування функцій між її компонентами. Що, у свою чергу, унеможливує створення оптимальних силових структур держави.

Проте, як зазначається у працях деяких дослідників [12, с. 215 – 216], вади чинного законодавства, що знижують ефективність формування і функціонування Военної організації держави, цим не вичерпуються. Часто окремі положення нормативних актів суперечать одне одному, а понятійно-категорійний апарат, який у них використовується, не витримує жодної критики.

Для прикладу порівняємо визначення поняття „воєнна організація” в різних Законах України.

Закон України „Про основи національної безпеки” трактує Военну організацію держави як „сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз”.

Згідно з Законом України „Про демократичний цивільний контроль над Военною організацією і правоохоронними органами держави”, Военна організація держави – це „охоплена єдиним керівництвом сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до

Конституції і законів України, діяльність яких перебуває під демократичним контролем суспільства і, відповідно до Конституції та законів України, безпосередньо спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз”.

Звернімо увагу на очевидні принципові невідповідності у цих визначеннях.

Згідно з першим законом, діяльність ВОД спрямована на захист національних інтересів України, а згідно з другим – тільки на захист інтересів держави. Оскільки поняття „інтереси держави” значно вужче, ніж поняття „національні інтереси” і є лише їх складовою, то, звідси, інтереси суспільства, окремої людини вона не захищає.

Іншу невідповідність справедливо відзначив Г. Ситник у монографії „Державне управління національною безпекою України” [12, с. 210 – 212]. Згідно з обома законами, діяльність ВОД спрямована на захист „від зовнішніх і внутрішніх загроз”, і оскільки, як випливає із самої назви другого закону, правоохоронні органи не входять до складу ВОД, то це передбачає можливість застосування ЗС України для виконання досить специфічних внутрішніх функцій. Правда, у ст. 9 першого закону, де визначаються повноваження суб’єктів забезпечення національної безпеки, про повноваження ВОД сказано, що вона протидіє зовнішнім загрозам воєнного характеру. Але цим же пунктом визначено також, що ВОД забезпечує „територіальну цілісність” України. А оскільки серед низки загроз національній безпеці у ст. 7 цього закону названо „прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України”, тобто загрози переважно внутрішнього характеру, то можна стверджувати, що внутрішня функція ВОД у контексті застосування ЗС України, так би мовити, „матеріалізується”. Слід звернути увагу й на таке. Оскільки правоохоронні органи не входять до складу Воєнної організації України, то на них функції із забезпечення територіальної цілісності в контексті протидії проявам сепаратизму не покладаються.

Отже, однією з основних проблем функціонування та розбудови ВОД України є ціла низка невідповідностей та невирішених питань в законодавстві.

Висновки

Правові основи створення та функціонування Воєнної організації держави було започатковано в перші роки незалежності України. Однак суттєві зміни в геополітичному просторі та в українському суспільстві обумовлюють необхідність постійного вдосконалення як системи безпеки України, так і її суб’єктів, зокрема – ВОД. Це, у свою чергу, вимагає приведення у відповідність нормативно-правової бази в цій сфері.

Залишається законодавчо невирішеною низка ключових питань

забезпечення життєдіяльності ВООД. Наприклад, централізація управління нею, чітке розмежування функцій та взаємодії її компонентів. На нашу думку, ця невідповідність має бути усунена шляхом внесення певних змін до Конституції України та законодавчим визначенням порядку, функцій, завдань та узгодженості діяльності складових Военної організації України.

Література:

1. Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: „Азимут-Україна”. – 2003. – 1008 с.
2. **Котюк В. О.** Теорія права: Навч. посіб. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.; **Горбатенко В. П., Цветков В. В.** Демократія, управління, бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: Моногр. – К.: Ін-т. держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 347 с.; Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми: Моногр. / В. М. Князев, І. Ф. Надольний, М. І. Мельник та ін.; Під заг. ред. В. М. Князева – К.: Міленіум, 2003. – 320 с.; **Ліпкан В. А.** Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення: Моногр. – К.: Текст, 2003. – 180 с.; **Поляков Л.** Военна політика України: конструктивна невизначеність // Національна безпека і оборона. – 2004. – №8. С. 13 – 20; **Процик П. Й., Кохно В. Д.** Військове будівництво в Україні: єдність теорії та практики. // Наука і оборона. – 2002. – № 3. – С. 9 – 14; **Ситник Г. П.** Державне управління національною безпекою України: Моногр. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 408 с.; Актуальні проблеми воєнної політології / Мазурик О. В., Палікян А. Л., Смолянук В. Ф., Требін М. П. та ін.; Під заг. ред. Смолянюка В. Ф. – 1-е видання, – Вінниця: Нова книга, 2002. – 344 с.; **Шамрай В. О.** Військові формування та військова служба (організаційно-правові та управлінські аспекти): Моногр. – К.: Вид-во „КВІЦ”, 1998. – 225 с.
3. **Костенко Г. Ф.** Теоретичні аспекти стратегії національної безпеки: Навч. посіб. – К.: ЗАТ Вид. дім ДЕМІД, 2002. – 144 с.
4. **Котюк В. О.** Теорія права: Навч. посіб. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.
5. **Процик П. Й., Кохно В. Д.** Військове будівництво в Україні: єдність теорії та практики // Наука і оборона. – 2002. – № 3. – С. 9 – 14
6. Україна – НАТО: на порозі якісних змін у взаємовідносинах // Наука і оборона. – 2000. – № 3. – С. 3 – 8
7. Закон України „Про основи національної безпеки України” // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 39. – С. 351.
8. Военна доктрина України // Національна безпека і оборона. – 2004. – №8. – С. 2 – 7.
9. Закон України „Про демократичний цивільний контроль над Военною організацією і правоохоронними органами держави” // Народна Армія. –

2003. – 16 лип.

10. Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року: (Біла книга України). – К.: Аванпост-прім. – 2004. – 98 с.

11. **Шамхалов Ф.** Теория государственного управления: Моногр. – М.: ЗАО Изд-во „Экономика”. – 2002. – 638 с.; Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми: Моногр. / В. М. Князев, І. Ф. Надольний, М. І. Мельник та ін.; Під заг. ред. В. М. Князева – К.: Міленіум, 2003. – 320 с.; **Ситник Г. П.** Система державного управління національною безпекою: аналіз чинників // Упр. сучас. містом. – 2003. – № 7 – 9. – С. 8 – 14.

12. **Ситник Г. П.** Державне управління національною безпекою України: Моногр. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 408 с.

13. Закон України „Про боротьбу з тероризмом” // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 25 – С. 180.